

Zákon zachování hybnosti

Co se děje při srážce aut?

Obsah

Úvod	2	Příprava úlohy (praktická příprava)	8
Cíle	2	Postup práce	9
Teoretický úvod	3	Příprava měření	9
Motivace studentů	3	Nastavení HW a SW	9
Doporučený postup	4	Vlastní měření (záznam dat)	9
Příprava úlohy	4	Analýza naměřených dat	10
Materiály pro studenty	4	Pracovní list učitele	11
Záznam dat	4	Slovníček pojmů	11
Analýza dat	5	Teoretická příprava úlohy	12
Syntéza a závěr	5	Vizualizace naměřených dat	12
Hodnocení	5	Vyhodnocení naměřených dat	13
Internetové odkazy a další zdroje	5	Závěr	13
Pracovní návod	7	Pracovní list studenta	15
Zadání úlohy	7	Slovníček pojmů	15
Pomůcky	7	Teoretická příprava úlohy	16
Bezpečnost práce	8	Vizualizace naměřených dat	16
Teoretický úvod	8	Vyhodnocení naměřených dat	17
		Závěr	18

 Zařazení do výuky

Experiment je vhodné zařadit v rámci učiva o dynamice pohybu. Newtonovy pohybové zákony.

 Časová náročnost

Dvě hodiny (2 × 45 minut)

Úvod

V tomto laboratorním cvičení studenti ověří platnost zákona zachování hybnosti (ZZH). Během experimentu budou měřit vzájemnou rychlost dvou aut před a po vzájemné srážce. Z naměřených dat vyvodí závěr o platnosti ZZH.

Cíle

Studenti by měli zvládnout:

- používat senzory k objasnění pojmu hybnost,
- číst a analyzovat data z grafů,
- měřit rychlosti před a po srážce, z naměřených rychlostí vypočítat příslušné hybnosti,
- srovnávat tyto hybnosti a na základě výsledků rozhodovat, zda platí zákon zachování hybnosti,
- pomocí daných poznatků aplikovat ZZH na další typy kolizí.

Teoretický úvod

Dvě auta na sebe působí při srážce silami akce a reakce. Pokud na ně nepůsobí jiná tělesa silou nebo pokud vliv těchto sil můžeme zanedbat, tvoří auta izolovanou soustavu. V izolované soustavě působí na tělesa jen vnitřní síly (vzájemné silové působení mezi tělesy této soustavy), nikoli však vnější síly (síly, kterými působí okolní tělesa).

V izolované soustavě dochází působením vnitřních sil mezi tělesy ke změně jejich hybnosti. Změní-li se za dobu Δt působením síly F_1 hybnost jednoho auta o Δp_1 a působením síly F_2 hybnost druhého auta o Δp_2 , pak celková změna hybnosti dané soustavy

$$\Delta p = \Delta p_1 + \Delta p_2.$$

Po úpravě

$$\Delta p = F_1 \Delta t + F_2 \Delta t = (F_1 + F_2) \Delta t.$$

Protože jsou síly F_1 a F_2 stejně veliké a opačného směru, platí $F_1 = -F_2$ a celková změna hybnosti $\Delta p = 0$. Nulová změna hybnosti znamená, že se celková hybnost soustavy dvou aut při vzájemné srážce nezměnila a platí

$$p = p_1 + p_2 = \text{konst.}$$

Tento závěr platí pro izolovanou soustavu libovolného počtu těles, nazývá se **zákon zachování hybnosti (ZZH)** a je důsledkem třetího Newtonova pohybového zákona.

Celková hybnost izolované soustavy těles se vzájemným silovým působením nezmění.

ZZH při srážce dvou aut se dá vyjádřit matematickou rovnicí

$$m_1 \mathbf{v}_1 + m_2 \mathbf{v}_2 = m_1 \mathbf{v}_1' + m_2 \mathbf{v}_2'$$

$$m_1 \mathbf{v}_1 - m_1 \mathbf{v}_1' = m_2 \mathbf{v}_2' - m_2 \mathbf{v}_2$$

$$m_1 (\mathbf{v}_1 - \mathbf{v}_1') = -m_2 (\mathbf{v}_2 - \mathbf{v}_2')$$

$$m_1 \Delta \mathbf{v}_1 = -m_2 \Delta \mathbf{v}_2$$

Motivace studentů

Zeptáme se studentů na Newtonovy pohybové zákony. A k čemu můžeme dané poznatky prakticky využít?

Objasníme pojmy pružná a nepružná srážka. Názorně předvedeme dané typy srážek na dráze.

Slovníček pojmů

PRUŽNÁ SRÁŽKA

NEPRUŽNÁ SRÁŽKA

HYBNOST

IMPULS SÍLY

II. NPZ

III. NPZ

ZZH

Přehled pomůcek

- PASPORT Xplorer
- 2 PASPORT Motion Senzors
- 1,2 m PASCO Track
- 2 GO Cars
- digitální váha
- vodováha
- *pracovní návod*
- *pracovní list*
- *ochranné pracovní pomůcky*

Radar

Mikrovlnná energie (používané frekvence se podle určení radiolokátoru pohybují od 30 MHz až po desítky GHz) jsou vysílány ve velmi krátkých impulzech o velkém výkonu (výkon je určující pro dosah a vlastnosti) a v pauzách jsou přijímány odražené vlny. Vyslané vlny se při šíření prostorem mohou odrážet od objektů (cílů) nebo od rozhraní jednotlivých prostředí (oblačnost, rozhraní teplého a studeného vzduchu atd.). Vzdálenosti detekovaných předmětů jsou určovány pomocí časové korelace vyslaného a přijímaného signálu. Zvláštním případem je pak radiolokátor se stálou vlnou, který negeneruje impulsy, nýbrž vyzařuje neustále a umožňuje tak jednoznačné měření délky jen na vzdálenost danou vlnovou délkou. Využívá se především k měření rychlosti, kde vzdálenost objektu není důležitá.

Dopplerův posun

Popisuje změnu frekvence a vlnové délky přijímaného oproti vysílanému signálu, způsobenou nenulovou vzájemnou rychlostí vysílače a přijímače. Jev byl poprvé popsán *Christianem Dopplerem* v roce 1842. Jestliže pohyblivý zdroj vysílá signál s frekvencí f_0 , pak stojící pozorovatel jej přijímá s frekvencí f :

$$f = f_0 \frac{v}{v - v_{s,r}}$$

kde v je rychlost vln v dané látce a $v_{s,r}$ relativní radiální rychlost zdroje vůči pozorovateli (kladná rychlost znamená přibližování, záporná vzdalování). Pro stacionární zdroj a pohyblivý přijímač je situace obdobná.

$$f = f_0 \left(1 + \frac{v_0}{v} \right),$$

kde v_0 je rychlost přijímače a pro přibližující se přijímač je kladná, pro vzdalující se je pak záporná. Jedním z nejběžnějších příkladů, jak lze Dopplerův jev pozorovat, je změna výšky tónů vydávaných sirénou na vozidle projíždějícím okolo pozorovatele. Dopplerova jevu využívá řada měřicích přístrojů a zařízení, např. radary pro měření rychlosti vozidel nebo lékařské sonografy.

Seznámení s úlohou

Studentům je potřeba zdůraznit, aby byla dráha v absolutní rovině, pro přesnější měření. K vyvážení dráhy použít vodováhu.

 Tip

Pokud jsou hmotnosti obou aut totožné, změny rychlosti při kolizi jsou lépe měřitelné.

Zopakujeme pojem impuls síly a zákon zachování hybnosti.

Pro náš experiment zvolíme nejprve pružnou srážku.

Doporučený postup

1. Každá pracovní skupina obdrží „pracovní návod“ a každý student dostane „pracovní list“. Studenti si nejprve přečtou návod a teprve pak začnou s přípravou vlastního experimentu.
2. Dopoučujeme, aby každý člen pracovní skupiny dostal svůj specifický úkol. Pro čtyřčlennou skupinu například:
  - *student 1* – vedoucí týmu – ručí za to, že skupina bude při práci postupovat podle pracovního návodu,
  - *student 2* – koordinuje vyplňování pracovních listů a vyplněné pracovní listy vybírá (každý student si vyplní svůj pracovní list),
  - *student 3, 4* – mají na starosti sestavení/nastavení a obsluhu použitých přístrojů.

Příprava úlohy

Nechte studenty vyplnit (za domácí úkol nebo na začátku práce) slovníček v „pracovním listě“. Je nezbytné, aby studenti tyto části vypracovali před vlastní experimentální činností.

Zjistěte, jak studenti přípravnou část úlohy vypracovali.

Materiály pro studenty

„Pracovní návod“ postupně provede studenty („krok za krokem“) celou úlohou.

„Pracovní list“ slouží studentům k zaznamenání získaných dat, jejich analýze a pochopení.

Záznam dat

Postup při zaznamenávání dat je popsán v „pracovním listu“. Upozorněte studenty na to, že před vlastním započítáním měření je třeba úloze opravdu porozumět.

Analýza dat

Naměřená data použijí studenti k zodpovězení otázek v „pracovním listu“.

V učitelské verzi pracovního listu jsou uvedeny typické odpovědi studentů.

Syntéza a závěr

Poté, co studenti vyplní své „pracovní listy“, společně shrneme získané poznatky k vyslovení platnosti či neplatnosti ZZH v daném experimentu. Uvedeme, které skutečnosti mohly ovlivnit výsledek naměřených hodnot (tření, nakloněná rovina).

Hodnocení

(Viz dříve uvedené cíle.)

- Sestavili a použili studenti laboratorní zařízení správně?
- Postupovali korektně podle pracovního postupu?
- Pochopili studenti ZZH při vzájemných srážkách?
- Vypracovali studenti správně své „pracovní listy“?
- Stanovili výsledné hybnosti správně?
- Jsou studenti schopni zdůvodnit případné rozpory v platnosti ZZH?

Internetové odkazy a další zdroje

Zákon zachování hybnosti

http://cs.wikipedia.org/wiki/Z%C3%A1kon_zachov%C3%A1n%C3%AD_hybnosti

Radary

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Port%C3%A1l:Radary>

Dopplerův jev

http://cs.wikipedia.org/wiki/Doppler%C5%AFv_jev

Pasco zdroje

Na stránkách www.pasco.com a www.pasco.cz naleznete řadu dalších zdrojů.

FYZIKA

laboratorní cvičení č. 3

3

• FYZIKA

Zákon zachování hybnosti (návod)**Zadání úlohy**

Bude platit zákon zachování hybnosti (ZZH) při pružné a nepružné srážce? Změní se celková hybnost soustavy? Ověř platnost ZZH na základě naměřených hodnot rychlostí dvou aut před a po vzájemné srážce. Dané hodnoty použij k výpočtu hybností před a po kolizi.

Pomůcky

- PASPORT Xplorer
- 2 PASPORT Motion Sensors
- 1,2 m PASCO Track
- 2 GO Cars
- digitální váha
- vodováha
- *pracovní návod*
- *pracovní list*
- *ochranné pracovní pomůcky*

PRACOVNÍ NÁVOD

Bezpečnost práce

Pracujte pečlivě a v souladu s pracovním návodem. V laboratoři používejte laboratorní plášť a případně další pomůcky v souladu se správnou laboratorní praxí.

Teoretický úvod

Dvě auta na sebe působí při srážce silami akce a reakce. Pokud na ně nepůsobí jiná tělesa silou nebo pokud vliv těchto sil můžeme zanedbat, tvoří auta izolovanou soustavu. V izolované soustavě působí na tělesa jen vnitřní síly (vzájemné silové působení mezi tělesy této soustavy), nikoli však vnější síly (síly, kterými působí okolní tělesa).

V izolované soustavě dochází působením vnitřních sil mezi tělesy ke změně jejich hybnosti. Změní-li se za dobu Δt působením síly F_1 hybnost jednoho auta o Δp_1 a působením síly F_2 hybnost druhého auta o Δp_2 , pak celková změna hybnosti dané soustavy

$$\Delta p = \Delta p_1 + \Delta p_2.$$

Po úpravě

$$\Delta p = F_1 \Delta t + F_2 \Delta t = (F_1 + F_2) \Delta t.$$

Protože jsou síly F_1 a F_2 stejně veliké a opačného směru, platí $F_1 = -F_2$ a celková změna hybnosti $\Delta p = 0$. Nulová změna hybnosti znamená, že se celková hybnost soustavy dvou aut při vzájemné srážce nezměnila a platí

$$p = p_1 + p_2 = \text{konst.}$$

Tento závěr platí pro izolovanou soustavu libovolného počtu těles, nazývá se *zákon zachování hybnosti (ZZH)* a je důsledkem třetího Newtonova pohybového zákona.

Celková hybnost izolované soustavy těles se vzájemným silovým působením nezmění.

ZZH při srážce dvou aut se dá vyjádřit matematickou rovnicí

$$m_1 \mathbf{v}_1 + m_2 \mathbf{v}_2 = m_1 \mathbf{v}_1' + m_2 \mathbf{v}_2'$$

$$m_1 \mathbf{v}_1 - m_1 \mathbf{v}_1' = m_2 \mathbf{v}_2' - m_2 \mathbf{v}_2$$

$$m_1 (\mathbf{v}_1 - \mathbf{v}_1') = -m_2 (\mathbf{v}_2 - \mathbf{v}_2')$$

$$m_1 \Delta \mathbf{v}_1 = -m_2 \Delta \mathbf{v}_2$$

Příprava úlohy (praktická příprava)

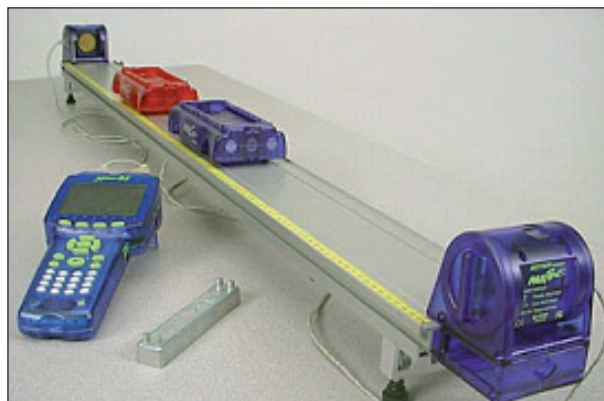
Nejprve zpracujte slovníček a teoretickou přípravu na „pracovním listě“ a teprve potom začněte pracovat v laboratoři.

Postup práce

Příprava měření

1. Postavte dráhu tak, aby se auta nepohybovala a byla v klidu.
2. Upevněte senzory na opačné konce dráhy.
3. Určete hmotnost každého auta.

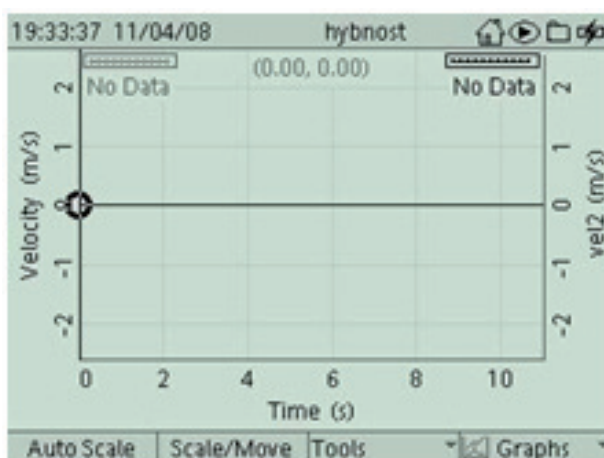

Obrázek 1

Nastavení HW a SW

Nastavení GLX

1. Zapněte GLX (☺) a otevřete soubor nazvaný „hybnost“. Měření je nastaveno s frekvencí 20 Hz. Na svislé ose se zobrazí rychlost, na vodorovné ose čas. V grafu se budou zobrazovat měření z obou senzorů.
2. Připojte první senzor do portu 1, druhý senzor do portu 2.
3. Na senzoru zvolte ikonu vozíčku (viz obr. 3).

Obrázek 2

Obrázek 3

Vlastní měření (záznam dat)

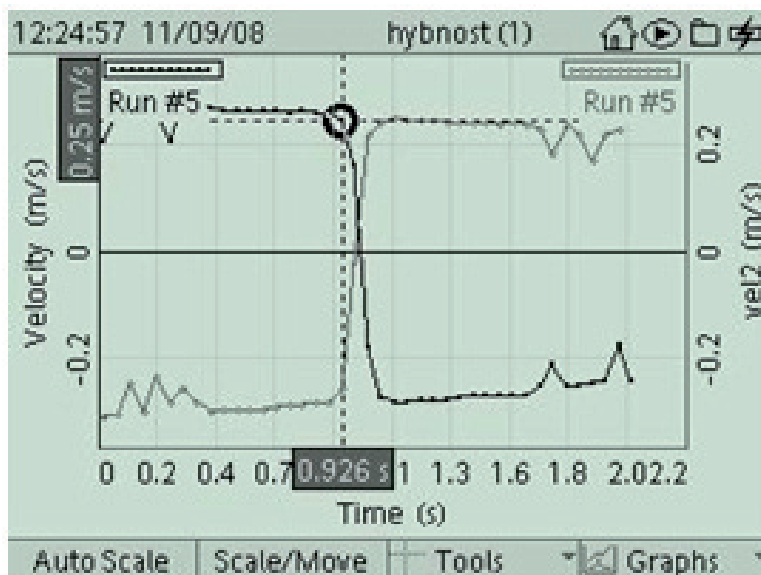
1. Postavte obě auta na dráhu. Červené auto umístěte před senzor zapojený do portu 1, měřené hodnoty označte #1 a modré auto umístěte před senzor zapojený do portu 2 a naměřené hodnoty označte #2. Auta umístěte nejméně 15 cm před senzory.
2. Stiskněte **Start** (▶) a začněte měřit.
3. Uvedte do pohybu proti sobě obě auta.
4. Po návratu aut do výchozí pozice ukončete měření opětovným stiskem tlačítka **Start** (▶).

Analýza naměřených dat

1. Změnu velikosti zobrazených dat proveďte stiskem tlačítka **F1**.
2. K určení rychlosti auta před senzorem #1 použijte nástroj **Smart tool**. Stiskněte **F3** a v menu zvolte „Smart tool“, stiskněte pro potvrzení volby. Použijte šipky k pohybu po grafu a odečtěte rychlost před srážkou. Hodnotu zapište do tabulky. Stejným způsobem určete rychlost po srážce. A vše opakujte pro určení hodnot před senzorem #2.

Obrázek 4

Obrázek 5

3. Z naměřených hodnot vypočítejte hybnosti každého auta před a po srážce.
4. Určete celkovou hybnost soustavy aut před srážkou a porovnejte ji s celkovou hybností po srážce.
5. Měření opakujte 10×.
  - V jednotlivých měřeních změňte hmotnosti aut,
  - vyzkoušejte různé typy srážek (např. jedno auto v klidu),
  - vyzkoušejte pružné a nepružné srážky.

Poznámka:

První body zobrazené v grafu po nepružné srážce mohou odrážet vzájemnou interakci suchého zipu na autech a mít vlastnosti pružné deformace, proto použijte k určení rychlosti bod, ve kterém už není zahrnuta vibrace při srážce a rychlost se stabilizuje (přibližně pátý bod po kolizi).

FYZIKA

laboratorní cvičení č. 3

3

• FYZIKA

Zákon zachování hybnosti pracovní list (učitel)

Slovníček pojmů

Použijte dostupné zdroje a najděte definice níže uvedených fyzikálních termínů.

Pružná srážka:

typ srážky, při které auta po kolizi nezůstanou spojena suchým zipem. Pokud na soustavu nepůsobí vnější síly, platí ZZH.

Nepružná srážka:

typ srážky, při které zůstanou auta po kolizi spojena suchým zipem. Pokud na soustavu nepůsobí vnější síly, platí ZZH.

Hybnost:

hybnost tělesa $\mathbf{p}$ je vektor, definovaný jako součin hmotnosti m a okamžité rychlosti tělesa $\mathbf{v}$, tedy

$$\mathbf{p} = m\mathbf{v}.$$

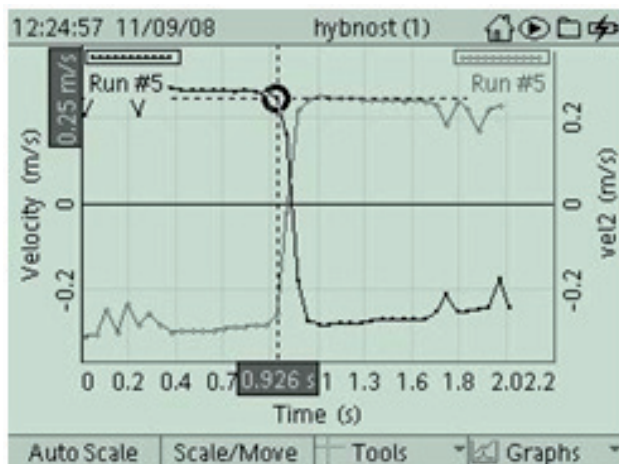
Teoretická příprava úlohy

Hypotéza

Bude platit ZZH při pružné a nepružné srážce? Změní se celková hybnost soustavy?

Odpověď (může se lišit): Ano, změní se, pokud na soustavu působí vnější síly. Pokud nepůsobí vnější síly je celková hybnost soustavy před a po srážce stejná.

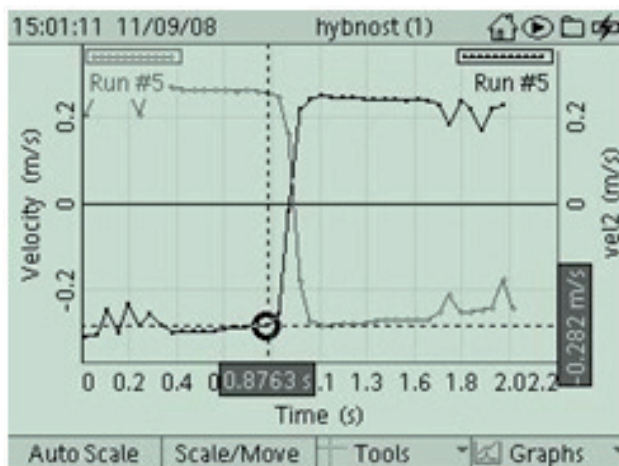
Vizualizace naměřených dat

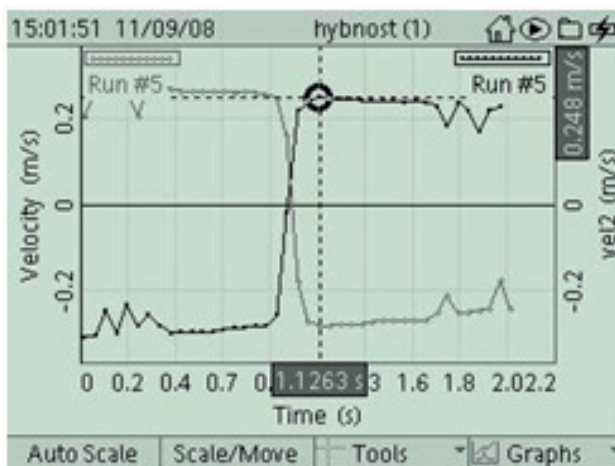
Obrázek 6

Obrázek 7

Obrázek 8

Obrázek 9

Vyhodnocení naměřených dat

Naměřené hodnoty doplňte do následující tabulky:

	hmotnost [kg]		rychlost před srážkou [m/s]		rychlost po srážce [m/s]	
	auto #1	auto #2	auto #1	auto #2	auto #1	auto #2
1	0,250	0,250	0,25	-0,248	-0,28	0,282

Výpočty:

	celková hybnost před srážkou [kg·m/s]	celková hybnost po srážce [kg·m/s]
1	0,0005	0,0005

$$m_1 \mathbf{v}_1 + m_2 \mathbf{v}_2 = m_1 \mathbf{v}_1' + m_2 \mathbf{v}_2'$$

$$0,25 \cdot 0,25 + 0,25 \cdot (-0,248) = 0,25 \cdot (-0,28) + 0,25 \cdot 0,282$$

Závěr

1. Jak se změnila celková hybnost soustavy po srážce?

Celková hybnost soustavy se nezměnila.

2. Pokud jsou hodnoty celkové hybnosti soustavy před a po srážce různé uveďte, co je příčinou.

Tření, odpor vzduchu, aj.

3. Byla vaše hypotéza správná?

Odpovědi na otázky se mohou lišit.

Pracovní list studenta

skupina:.....

jméno:..... třída:..... datum:.....

Slovníček pojmů

Použijte dostupné zdroje a najděte definice níže uvedených fyzikálních termínů.

Pružná srážka:

Nepružná srážka:

Hybnost:

Teoretická příprava úlohy

Hypotéza

Bude platit ZZH při pružné a nepružné srážce? Změní se celková hybnost soustavy?

Vizualizace naměřených dat

Vyhodnocení naměřených dat

Naměřené hodnoty doplňte do následující tabulky:

	hmotnost [kg]		rychlost před srážkou [m/s]		rychlost po srážce [m/s]	
	auto #1	auto #2	auto #1	auto #2	auto #1	auto #2
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						
10						

Výpočty:

	celková hybnost před srážkou [kg·m/s]	celková hybnost po srážce [kg·m/s]
1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		
8		
9		
10		

Závěr

1. Jak se změnila celková hybnost soustavy po srážce?

2. Pokud jsou hodnoty celkové hybnosti soustavy před a po srážce různé uveďte, co je příčinou.

3. Byla vaše hypotéza správná?